

جستاری پیرامون زندگی مرحوم آقا شیخ علی اصغر وحدتی شکرنابی^(ره)

محمد صفری^۱

حسین صفری^۲

چکیده

حاج علی اصغر وحدتی شکرنابی، که از شاگردان برجسته حضرت آیت الله سید موسی زرآبادی قزوینی و نیز از اعظم دوران خود در علوم غریبه می‌باشد، از مفاخر علمی استان قزوین به شمار می‌رود. هدف از انجام تحقیق پیش رو، بررسی زندگانی آقا شیخ علی اصغر شکرنابی با تأکید بر دوران تحصیل و آثار و تألیفات وی می‌باشد. از این رو مقاله حاضر ابتدا با نگاهی اجمالی به شخصیت آیت الله سید موسی زرآبادی و مروری مختصر بر زندگانی شاگردان وی، بر احوالات شیخ علی اصغر شکرنابی تمرکز می‌نماید. بدین ترتیب در قالب دو حوزه مجزا یعنی بررسی اسنادی و بررسی افواهی به زندگانی مرحوم شیخ از ولادت تا وفات می‌پردازد. بررسی‌های مذکور دامنه وسیعی از جمله تأثیر اقلیم رشدیافتگی بر شخصیت شیخ، آثار، دوران تحصیل و نظر بزرگان پیرامون نامبرده را در برمی‌گیرد. روش تحقیق از نوع کیفی و بررسی اسنادی می‌باشد. همچنین حسب مورد و اقتضای نیاز در این تحقیق از بررسی‌های میدانی در زادگاه شیخ نیز استفاده شده است.

واژگان کلیدی: شیخ علی اصغر وحدتی شکرنابی، آیت الله سید موسی زرآبادی قزوینی، روستای شکرناب، علوم غریبه.

^۱ دانشجوی دکتری معارف اسلامی و مدیریت مالی، دانشگاه امام صادق^(ع) Email: m.safari@isu.ac.ir

^۲ نویسنده مسئول: دانش‌آموخته مهندسی مکانیک، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب Email: safari.sh.g@gmail.com

یکی از دوران های طلایی تاریخ قزوین، انتخاب این شهر به عنوان پایتخت حاکمیت شیعی صفوی است. با استقرار دولت شیعی صفوی در قرن دهم هجری، عصر جدیدی در تاریخ ایران آغاز شد و از این زمان قزوین به محل تجمع دولتمردان، علما و اندیشمندان و صاحبان حرفه و فن و هنر تبدیل شد. شهر قزوین که در سال ۹۵۶ هجری قمری به عنوان پایتخت صفویان انتخاب شد و به مدت پنجاه سال به نقش خویش به عنوان مرکز سیاسی قدرت صفویان ادامه داد (شاکری، ۱۳۸۳).

قزوین، که بیشترین آثار به ثبت رسیده میراث فرهنگی را در ایران به خود اختصاص داده است (هاشم پور، ۱۳۸۴، ص ۴۳)، از کانونهای بزرگ فرهنگی بوده و علمای شیعی با مشربهای مختلف، از اطراف و اکناف به این شهر وارد شده اند و بزرگ ترین حوزه های علمی شیعی را در جهان تشیع تشکیل دادند. بهترین مکتبهای فقهی عصر صفوی، مکتب قزوین است که گنجینه ای پر بار و کم نظیر، حاوی مبانی مستحکم و استدلالات قوی در تمامی مباحث و زمینه ها است. هرگز در مکتب فقهی بیش از عصر صفوی، چنین استدلالات فقهی عمیق و دقیق یافت نمی شد (شهیدی صالحی، ۱۳۷۳، ص ۱۶۱).

وجود مدارس علمیه ای چون مسجد و مدرسه صالحیه، مسجد و مدرسه شیخ الاسلام، مدرسه التفاتیه و مدرسه امید در قزوین و پرورش علمایی بزرگ نظیر، علامه سید ابوالحسن رفیعی، آیت اله حاج سید ابوتراب ابوترابی، ملا خلیل بن غازی قزوینی و حضرت آقا سید موسی زرآبادی قزوینی حکایت از جایگاه علمی قزوین دارد. در این بین سید موسی زرآبادی قزوینی با تربیت شاگردانی بس مبرز در علوم دینی نقش به سزایی در پایه گذاری اندیشه های اسلامی خصوصاً در قزوین داشته است.

هدف از انجام تحقیق پیش رو، بررسی جایگاه علمی و زندگانی آقا شیخ علی اصغر شکرناهی است. کاوش زندگانی وی از این جهت اهمیت دارد که خود از علمای برجسته در علوم غریبه و نیز از شاگردان مبرز آیت الله موسی زرآبادی بوده است. روش تحقیق از نوع کیفی و بررسی اسنادی می باشد. همچنین به علت کمبود منابع اطلاعاتی پیرامون زندگانی شیخ علی اصغر شکرناهی در این تحقیق از بررسی میدانی در زادگاه شیخ استفاده شده است. در این مقاله پس از معرفی اجمالی آیت الله زرآبادی و شاگردان معظم له به بررسی دقیق تری از ابعاد زندگانی شیخ علی اصغر در قالب **ولادت، تحصیل، کلام بزرگان و آثار**، صورت خواهد پذیرفت.

۲- پیشینه تحقیق

بررسی آرا فقهی و اندیشه های فلسفی شیخ علی اصغر شکرناهی نیازمند اطلاع کامل از زندگی و نحوه تحصیل و همچنین تحلیل آثار بجا مانده از ایشان می باشد. ذیلاً به مقالات و کتبی که در مورد شیخ علی اصغر شکرناهی مطلب آورده اند، اشاره می شود:

❖ صمدیه‌های قزوینی، در کتابی با عنوان " زهد مجسم " در صفحه ۵۷، با اشاره به زندگی کوتاهی از شیخ علی اصغر شکرناهی به عنوان یکی از شاگردان آیت الله زرآبادی اشاره میکند.

❖ حکیم زاده در مقاله ای تحت عنوان " آیت الله زرآبادی"، منتشر شده در نشریه "حوزه" آذر و دی ۱۳۷۱، شماره ۵۳، صفحه ۸۶، در ذیل عنوان وفات آیت الله زرآبادی از شیخ علی اصغر شکرناهی به عنوان یکی از مبرزترین شاگردان ایشان در علوم غریبه یاد می نماید.

❖ کتاب " گلشن ابرار"، مجلد سوم، جمعی از نویسندگان، پس از معرفی آیت الله زرآبادی به عنوان یکی از علمای قزوین به نقل دو خاطره مرتبط با شیخ علی اصغر می پردازد.

❖ مکارم، در مقاله ای تحت عنوان " خرده گیران بر حکمت متعالیه و منتقدان صدرالمتألهین"، حوزه، مرداد و شهریور ۱۳۷۸، شماره ۹۳، ص ۲۰۸ در ذیل برخی از پرورش یافتگان این مکتب که به مدارج عالی علم و عمل رسیده اند از شیخ علی اصغر شکرناهی نام می برد.

همانطور که مشخص است پیرامون شیخ علی اصغر وحدتی شکرناهی بررسی عمیق و مطالعه جدی صورت پذیرفته است از این رو تحقیق پیرامون زندگانی آقا شیخ علی اصغر شکرناهی ضروری به نظر می رسد.

۳- آیت الله سید موسی زرآبادی قزوینی

سید موسی زرآبادی در سال ۱۲۹۴ هـ.ق. در قزوین دیده به جهان گشود. مادر وی بانویی صالحه و دختر یکی از علمای قزوین بود. و پدر او حجت الاسلام و المسلمین سید علی زرآبادی قزوینی از عالمان وارسته بود. تبار و نسب سید، به شهید اهل البیت زید بن علی بن الحسین (ع) می رسد؛ بدین گونه سید موسی زرآبادی از سادات حسینی است، چنان که نقش مهر ایشان «موسی الحسینی» بوده است (حکیمی، ۱۳۷۱، ص ۸۶) سید موسی در علوم غریبه یکی از استادان مسلم و متبحر بود و در مراحل تقوی و تهذیب نفس و سلوک شرعی نیز از نخبگان عصر خود به شمار می رفت، لیکن استادان و مربیان او در این زمینه‌ها شناخته شده نیست. آیت الله زرآبادی به همراه میرزا مهدی اصفهانی و شیخ مجتبی قزوینی خراسانی، سه رکن عمده مکتب تفکیک را تشکیل می دهند. (طوسی، ۱۳۸۳، ص ۲۰) از دیدگاه مکتب تفکیک، راه شناخت حقایق و معارف دینی، عقل و علم حقیقی است؛ نه آنچه در علوم بشری، عقل و عمل می نامند. عقل و عمل حقیقی به لحاظ هستی شناسی، موجود نوری مجرد، خارجی و قائم به ذات است نه قائم به نفس انسان و به لحاظ معرفت شناسی، نور بالذات، ظاهر بالذات و مظهر غیر و عین کشف و ظهور و مشاهده است. (همان، ص ۲۰) پیدایش مکتب تفکیک را اصحاب این مکتب به نیمه اول قرن چهاردهم هجری قمری نسبت می دهند. نخستین کسی که در این زمینه فعالیت نموده و کتاب نوشته است، مرحوم سید موسی

زرآبادی قزوینی است. (مرتضوی، ۱۳۷۸، ص ۲۶) سید موسی زرآبادی طبق آنچه نوشته اند، مشائی مسلک بوده، و همانند ملا عبدالرزاق لاهیجی به اصالت ماهیت معتقد بوده است (ذکواتی قراگزلو، ۱۳۸۱، ص ۵).

از جمله استادان وی در فقه و اصول در قزوین، فقیه محقق، حضرت آیه الله حاج ملا علی اکبر ایزدی سیادهنی تاکستانی است، که سید موسی زرآبادی تقریرات ایشان را نوشته است. (حکیمی، ۱۳۷۱، ص ۸۶) از اساتید آیت الله زرآبادی می توان به؛ فیلسوف فاضل، میرزا حسن کرمانشاهی، فیلسوف و عارف، سید شهاب الدین شیرازی، فیلسوف و عارف، شیخ علی نوری حکمی، عالم بزرگوار، شهید شیخ فضل الله نوری (همان، ص ۸۶) آیت الله میرزا ابوالحسن جلوه (گلی زواره قمشه ای، ۱۳۷۳، ص ۱۸۰) اشاره نمود. چنان خونبار^۱ الموت نیز در روستای زرآباد واقع است که حضرت آیت الله زرآبادی به نقل از پدران ایشان فرموده اند که در خونباری آن تخلفی نبوده است. (رضایی، ۱۳۸۱، ص ۱۱۲) مقام معظم رهبری پیرامون شخصیت آیت الله زرآبادی فرموده اند: «شخصیت برجسته دیگر قزوینی یعنی مرحوم «سید موسی زرآبادی» بودند. شخصیت عظیمی که در همین شهر^۲، مرکز پرتوفشانی معنوی و سلوکی و عرفانی به شعاع وسیعی از طلب و جویندگان معرفت محسوب می شد.» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مردم قزوین، سال ۱۳۸۲).

۳- معرفی اجمالی برخی از شاگردان آیت الله سید موسی زرآبادی قزوینی

۳-۱-۱- شیخ هاشم قزوینی

این عالم متفکر و زاهد با تقوا در یکی از آبادی های اطراف قزوین دیده به جهان گشود. فلسفه اشراق و مشاء را نزد استاد عالیقدر خود، مرحوم علامه سید موسی زرآبادی آموخت. آن گاه برای تکمیل مدارج علمی به اصفهان عزیمت نمود و نزد استادان آن دیار، مرحوم آیه الله حاج محمد ابراهیم کلباسی، و آیه الله شیخ محمد حسین فشارکی کسب فیض کرد بعد از مهاجرت به مشهد مقدس در آن جا از محضر حضرت آیه الله حاج آقا حسین قمی و آیه الله میرزا محمد آقازاده خراسانی (فرزند آخوند خراسانی، صاحب کفایه) و آیه الله امیرزا مهدی اصفهانی کسب کمال نمود و از دو استاد اخیر به اجازه اجتهاد مفتخر گردید، و همین اجازه از طرف حضرت آیه الله سید ابوالحسن اصفهانی حاشیه زده شد و تأیید گشت. (صمدیهای قزوینی، ۱۳۷۸، ص ۵۴).

^۱ چنان خونبار درخت چنار مشهوری در روستای زرآباد الموت قزوین است. از این درخت هر ساله در زمان اذان صبح روز عاشورا خون، و یا مایع سرخی شبیه خون و خونابه تراوش میکند. این چنار در زیارتگاه امامزاده علی اصغر^(ع) زرآباد قرار دارد.

^۲ منظور مقام معظم رهبری، شهر قزوین بوده است.

۳-۱-۲ حاج شیخ علی اکبر الهیان تنکابنی قزوینی

این عالم ربانی، فرزند شیخ محمد تقی تنکابنی (یکی از علمای وارسته و فقهای زمان خود و از شاگردان میرزای بزرگ شیرازی) است (صمدیهای قزوینی، ۱۳۷۸، ص ۴۶). آقا الهیان در سال ۱۳۰۵ ق، در خانواده‌ای از اهل علم و فضیلت در قزوین تولد یافت، مقدمات را نزد اساتید قزوین فراگرفت و برای کسب تحصیلات عالییه رهسپار حوزه علمیه تهران شد، و سپس به قزوین برگشت و از محضر حضرت سید موسی زرآبادی کسب فیض نمود، و عرفان و علوم غریبه را نیز نزد ایشان آموخت. (همان، ص ۴۶). مرحوم آقای الهیان، به تربیت شاگردان و تدریس نیز اهتمام داشت. این عالم بزرگ با افاضل و اساتید هم عصر خویش در مسائل فلسفی بحث و نقدهایی بسیار داشته است. از شاگردان برجسته ایشان می‌توان به آیات عظام: حاج سید جلیل زرآبادی، حاج سید احمد حاج سید جوادی (مشهور به حاج آقا عماد)، حاج سید محمد خوئینی‌ها، حاج سید محمد کاظم احدی و حاج سید محمد موسوی گرمارودی اشاره کرد. (همان، ص ۴۶)

۳-۱-۳ حاج شیخ مجتبی قزوینی

این عالم بزرگوار، در سال ۱۳۱۸ ق در قزوین متولد شد. مرحوم شیخ مجتبی قزوینی پس از تحصیلات مقدماتی در سن جوانی به همراه پدر بزرگوار خود به نجف اشرف می‌رود، و حدود ۷ سال از محضر استادان و علمای آن دیار کسب فیض می‌کند. از جمله آثار مکتوب وی: «بیان القرآن» (به فارسی) در ۵ جلد، رساله‌ای در معرفه النفس، رساله‌ای در نقد علمی و فلسفی اصول یازدهگانه ی ملاصدرای شیرازی، قابل ذکر است (حکیمی، ۱۳۷۱، ص ۲۱).

مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای در مورد ایشان و شیخ هاشم قزوینی فرموده اند: «من خودم از دوران جوانی و طلبگی، به مناسبت وجود دو استاد بزرگ در حوزه علمیه مشهد، با نام قزوین و قزوینی آشنا شدم: شخصیت برجسته مرحوم «حاج شیخ هاشم قزوینی» و شخصیت ممتاز مرحوم «حاج شیخ مجتبی قزوینی» دو ستاره درخشان در حوزه علمیه مشهد که ما از دوران جوانی و نوجوانی نگاهمان به این دو چهره ارزشمند بود.» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مردم قزوین، سال ۱۳۸۲).

۳-۱-۴ حاج سید ابوالحسن حافظیان خراسانی

مرحوم حافظیان در مشهد مقدس در خاندان سیادت و تقوا دیده به جهان گشود. از برخی استادان بزرگ همچون مرحوم حاج شیخ حسنعلی اصفهانی معروف به «نخودکی» بهره‌مند گردید. وی از بزرگان اهل نفس و دعا و استاد مسلم علوم غریبه بود. علاوه بر حاج شیخ حسنعلی نخودکی، دو استاد بزرگ دیگر، علامه سیدموسی زرآبادی و علامه حاج سیدمظفر حسین هندی، در رشد معنوی استاد حافظیان تأثیر بسزایی داشتند. (حافظیان، ۱۳۸۸، ص ۲۴)

۳-۱-۵ سید محمد تقی معصومی اشکوری^۱

این عالم از شاگردان آیه الله آقا سید موسی زرآبادی و میرزا مهدی اصفهانی (۱۳۰۳ - ۱۳۶۵ ق) است. مرحوم اشکوری در سه حوزه علمیه بزرگ به فراگیری علم و دانش و معنویت همّت گماشت: حوزه علمیه قزوین، نجف اشرف و مشهد مقدس. مرحوم آیت الله معصومی اشکوری مدتی از عمر شریف خویش را در مشهد مقدس سپری ساخته و در مدرسه بالاسر مشهد مقدس در نزد آیات عظام: حاج آقا حسین قمی، میرزا مهدی اصفهانی، حاج میرزا محمد آقازاده خراسانی^{رحمهم} الله تلمذ کرده و موفق به اخذ اجازاتی از این بزرگواران گردیده است. همچنین در حوزه علمیه مشهد با بزرگانی چون آیت الله حاج شیخ حسنعلی اصفهانی (نخودکی)، آیت الله حاج شیخ علی اکبر مازندرانی، آیت الله سیدمحمد طالب الهدی اصفهانی، آیت الله حاج شیخ عباس محدث قمی محشور بوده و از این بزرگان از باب تبرک و تیمن اجازاتی دریافت داشته است. (ادهم نژاد، ۱۳۸۲، ص ۱۱۸).

۳-۱-۶ آقا شیخ علی اصغر وحدتی شکرناپی

آقا شیخ علی اصغر وحدتی شکرناپی که از اعظام دوران خود در علوم غریبه بودند در روستای شکرناپ ولادت یافت و پس از یادگیری علوم متداول برای ادامه تحصیل به کاظمین رهسپار می شود و پس از مدتی به عنوان یکی از شاگردان آیت الله سید موسی زرآبادی قرار می گیرد. توضیحات بیشتر در مورد وی موضوع بررسی این تحقیق است که در ادامه مطرح خواهد شد.

۴- آقا شیخ علی اصغر وحدتی شکرناپی

۴-۱ ولادت

وی در سال ۱۲۹۵ هجری قمری در روستای شکرناپ قزوین متولد شد.^۲ (صمدیهای قزوینی، ۱۳۷۸، ص ۵۷) شیخ

علی اصغر از خاندان وحدتی روستای شکرناپ می باشد. (بررسی میدانی، پائیز ۱۳۹۱)

^۱ مختصری از شرح حال آن مرحوم به قلم خودش در اوائل کتاب «دوچوب و یک سنگ» آمده است و مفصل تر از آن جای دیگر نیامده است. (ادهم نژاد، ۱۳۸۲، ص ۱۱۸)

^۲ مطابق با سال ۱۲۵۷ هجری شمسی.

۴-۱-۱ فرزندان

بر اساس جستجو های نگارندگان، شیخ علی اصغر دارای فرزند پسری بوده است. بر این اساس یافتن فرزند وی و مصاحبه با ایشان، در کسب اطلاعات بیشتر از شیخ علی اصغر تاثیر به سزایی می داشت. جناب آقای وحدتی (فرزند شیخ علی اصغر) مدتی عهده دار منصب اداره فرهنگ قزوین، پیش از انقلاب شکوهمند اسلامی بوده است. متأسفانه، مطلع گشتیم، فرزند شیخ علی اصغر، جناب آقای وحدتی همین امسال دارفانی را وداع گفتند^۱. جناب وحدتی (فرزند شیخ علی اصغر) دو فرزند دختر و پسر (نوه های شیخ علی اصغر) دارند که به همراه مادرشان (عروس شیخ علی اصغر) در خارج از کشور سکنی گزیده اند. (بررسی میدانی، روستای شکرنا، زمستان ۱۳۹۱)

۴-۱-۲ شکرنا؛ روستایی با صبغه مذهبی

شکرنا روستایی واقع در استان قزوین، شهرستان آبیک، بخش مرکزی، دهستان کوهپایه غربی است. این روستا که به لحاظ موقعیت باستانشناسی قدمتی دیرینه دارد و در حوالی طالقان است به لحاظ بافت زمین شناختی نیز مورد مطالعه دانشمندان علم زمین شناسی است. (نجفی و همکاران، بهار و تابستان ۱۳۸۸، ص ۷۵) و (کنعانیان و همکاران، پاییز ۱۳۸۴، صص ۶۳۱-۶۴۹)

امامزاده علی^(ع) روستای شکرنا از بقاع معروف استان قزوین است. نسب این امامزاده بر اساس شجره نامه تهیه شده توسط اداره اوقاف و امور خیریه قزوین به امام حسن مجتبی^(ع) می رسد. این اثر با شماره ۱۹۳۸ در فهرست آثار ملی ثبت گردیده است. (وب سایت نقشه باستانشناسی استان قزوین) همچنین شناسه این بقعه متبر که در اداره اوقاف قزوین ۲۳۰۳ می باشد (وب سایت اداره اوقاف و امور خیریه قزوین).

وجود امامزاده علی^(ع) - با توجه به شجره نامه متقن و موثق ایشان - روستای شکرنا را از موقعیت فرهنگی و مذهبی خاصی برخوردار نموده است؛ به طوری که در روستای شکرنا - به حرمت امامزاده علی^(ع) - در عروسی ها ساز^۲ نواخته نمی شود. همچنین در ظهر روز عاشورا روستای شکرنا به عنوان محور سایر روستا ها بوده و از روستاهای اطراف از جمله؛ غریب مزرعه، نوده، کیاده، چناسک و زرجه بستان^۳ برای اقامه عزا و احترام به ساحت متبرک امامزاده علی^(ع) به شکرنا می آیند. شایان بیان است گورستان و گلزار شهدای روستای شکرنا مدفن بسیاری از شهدا و اموات روستاهای اطراف است.

^۱ تاریخ نگارش مقاله، در سال ۱۳۹۱ بوده است.

^۲ ساز، نوعی خاص از آلات موسیقی محلی می باشد و در اینجا به معنای کلی ساز و موسیقی نیست.

^۳ روستا های مذکور، واقع در دهستان کوهپایه غربی بخش مرکزی شهرستان آبیک و در مجاورت قریه شکرنا هستند.

این اقبال برای دفن شهدا و اموات در گورستان و گلزار شهدای شکرنا ب به دلیل جایگاه ویژه این روستا نسبت به سایر قرای اطراف خود است. در زمان حاکمیت نظام ارباب و رعیتی و قبل از اعمال لایحه اصلاحات ارضی در زمان پهلوی دوم، تنها روستایی از منطقه که ارباب نداشته و مردم آن از خان ده آسوده خاطر بودند روستای شکرنا ب بوده است. بنا بر اعتقاد مردم روستا، ارباب روستای شکرنا ب امامزاده علی^(ع) بوده است.

به نظر می رسد جوّ مذهبی حاکم بر روستا- که بی شک یکی از دلایل آن وجود امامزاده ی مشهور آن می باشد- در تربیت ذوق ایمانی و پرورش استعداد مذهبی شیخ علی اصغر تاثیر به سزایی داشته است. (بررسی میدانی، روستای شکرنا ب، پائیز و زمستان ۱۳۹۱).

۲-۴ تحصیلات

شیخ علی اصغر وحدتی شکرنا بی پس از کسب مقدمات و علوم متداول از پدر بزرگوارش و استادان آن زمان، عازم عتبات عالیات شد، و در کاظمین از محضر پرفیض آیت الله شیخ محمد حسین همدانی کاظمینی^۱ استفاده نموده و بر اثر رؤیایی که در کاظمین دیده بود، به جستجوی استاد و راهنمای خود به شهرهای مختلف مسافرت نمود، تا این که در قزوین با مرحوم آیه الله العظمی سید موسی زرآبادی آشنا گردید، و در زمره شاگردان آن بزرگوار قرار گرفت و تا آخر عمر استاد ملازم ایشان بود (صمدیهای قزوینی، ۱۳۷۸، ص ۵۷). بزرگانی چون آیت الله سید محمد تقی معصومی اشکوری، آیت الله سید ابوالحسن حافظیان خراسانی، آیت الله میرزا رحیم سامت قزوینی، آیت الله شیخ مجتبی قزوینی، آیت الله شیخ علی اکبر الهیان تنکابنی قزوینی، آیت الله شیخ هاشم قزوینی، با شیخ علی اصغر شکرنا بی هم درس بودند.

۳-۴ شیخ علی اصغر شکرنا بی در کلام بزرگان

آیت الله هادی باریک بین امام جمعه قزوین و نماینده مقام معظم رهبری در استان قزوین، در بیاناتی، با اشاره به جایگاه استان قزوین در تربیت و پرورش عالمان بزرگ دینی فرموده اند: «وجود علمای بزرگی همچون آیت الله شیخ مجتبی قزوینی، شیخ علی اکبر الهیان و علامه علی اصغر شکرنا بی که از شاگردان برجسته علامه زرآبادی بودند بیانگر پیشینه غنی استان قزوین در تربیت عالمان بزرگ دینی است.»^۲ سخنان، آیت الله باریک بین در مراسم اختتامیه مستند

^۱نگارندگان جهت بررسی و شناخت جایگاه علمی، آیت الله شیخ محمد حسین همدانی کاظمینی، استاد شیخ علی اصغر شکرنا بی در عراق، به منابع مختلفی مراجعه نمودند اما از ایشان اطلاعاتی درخور ارائه، قابل دستیابی نبود. اما به نظر می رسد ایشان استاد خارج فقه آیت الله سید عبدالحسین لاری (از علمای مبارز دوره مشروطه و نماینده میرزای شیرازی در شهر لار) نیز بوده باشند. (هیئت تحریریه مجله آئینه پژوهش، ۱۳۷۶، ص ۹۱)

تلویزیونی زندگی علامه آیت الله سید موسی زر آبادی، سال ۱۳۹۰). در دیداری که نویسنده مسئول مقاله با شخص حضرت آیت الله باریک بین در قزوین داشتند، ایشان فرمودند: «مرحوم زر آبادی، شاگردانی داشتند که در جنبه های علمی شاید خیلی کار نکرده بودند ولی در تسلط به نفس و اراده به مقاماتی رسیده بودند و از ایشان مدد می گرفتند و کارهای خارق العاده می کردند. مرحوم شکرناهی نیز چنین بودند، من از ایشان کار های علمی آنچنانی نشنیدم ولی می توانستند کار های خارق العاده کنند.»

آیت الله باریک بین در ادامه مطالب خود افزودند: «آقای سید جلیل زر آبادی فرزند آیت الله سید موسی زر آبادی نقل می کردند؛ در یک مجلسی بودند و بعضی ها صحبت هایی کردند و مرحوم شکرناهی یک چیزی نشان داد؛ مجمع مسی سابق بود این مجمع را [از دور و با استفاده از قوای الهی و تسلط به نفس] در هوا بلند کرد و در هوا دور می زد» (دیدار حضوری نویسنده مسئول مقاله با آیت الله باریک بین در قزوین، به تاریخ ۱۳۹۱/۱۲/۹)

۴-۴ بررسی افواهی؛ شیخ علی اصغر شکرناهی از دید مردمان روستای شکرناهی

اطلاعات مردم روستای شکرناهی پیرامون مرحوم شیخ علی اصغر شکرناهی چندان کامل و دقیق نیست. یکی از علل این مسئله می تواند این باشد که شیخ علی اصغر مدت زمان کمی را در شکرناهی سپری نموده است و بیشتر عمر خویش را در خارج از روستا طی نموده است. اما آنچه که به طور موجز از کلام مردم روستا استنباط می گردد قدرت شیخ علی اصغر در علوم غریبه است که مردم روستا از آن تعبیر به سحر و جادو می نمایند. هم چنین در افواه مردم روستای شکرناهی اینگونه آمده است که فردی از روستا سفری به هندوستان برای یادگیری علم جادو، داشته اند و نام مستعاری را به نام **جیم بَم بَم** برای خود برگزیده است، برخی از روستائیان این فرد را شیخ علی اصغر شکرناهی می دانند و بعضی دیگر جیم بَم را فرد دیگری می شناسند. لذا نام شیخ علی اصغر شکرناهی و جیم بَم بَم در روستای شکرناهی به هم گره خورده است. (بررسی میدانی، روستای شکرناهی، پائیز ۱۳۹۱)

۴-۵ بررسی اسنادی؛ نقل دو خاطره مرتبط با شیخ علی اصغر شکرناهی

در ادامه به نقل دو خاطره از شیخ علی اصغر شکرناهی پرداخته می شود. اهمیت نقل این خاطرات در آن است که تنها اثر موجود و شرح نام از شیخ علی اصغر شکرناهی در آثار مکتوب-تا جایی که نگارندگان بررسی نموده اند- این دو خاطره بوده است. این خاطرات از کتاب گلشن ابرار مطرح شده است. مجموعه گلشن ابرار که خلاصه ای از زندگی و شرح حال علمای اسلام است توسط جمعی از پژوهشگران حوزه علمیة قم زیر نظر پژوهشکده باقرالعلوم^(۴) تألیف شده است. در

مجلد سوم این کتاب، علاوه بر معرفی شیخ علی اصغر شکرناهی به عنوان یکی از شاگردان آیت الله زرآبادی، به نقل دو خاطره از شیخ علی اصغر شکرناهی پیرامون آیت الله زرآبادی پرداخته شده است.

۴-۵-۱) یک شب، شیخ علی اصغر شکرناهی، که از شاگردان مرحوم زرآبادی قزوینی بود، به منزل استاد خویش می رود تا شاید بتواند یک قاعده جفری را که به «مالون اللین» معروف است از ایشان بگیرد. آن شب، باران می آمد و سقف اطاق هم سوراخ بود، واز آن آب می چکید. در اطاق آقا فقط یک نمد وجود داشت که نصف اطاق را فرش کرده بود، نصف دیگر اطاق هم خاکی بود. خلاصه، آب از سقف می چکید و در یک گوشه جمع می شده است. کم کم آب راه می افتد و خاک ها خیس می شود و به نزدیک نمد می رسد. شیخ می گوید: من، خودم و عبایم را جمع و جور کردم که خیس نشوم! چه کنم، آقا هم که قاعده جفر را نمی دهد! هر کاری کردم نشد که نشد! تا اینکه آب رسید به نزدیک نمد! آقا سید موسی فرمودند: غصه نخور، آب جلو نمی آید! و من دیدم که آب، همان جلوی نمد روی هم جمع شد ولی جلو نیامد و به نمد هم اصابت نکرد...! (گلشن ابرار، جمعی از نویسندگان، ج ۳، ۱۳۸۲، ص ۳۳۲)

۴-۵-۲) مرحوم سید موسی زرآبادی به شیخ علی اصغر شکرناهی خیلی عنایت داشتند. مرحوم زرآبادی با شیخ علی اصغر به یکی از روستاهای قزوین، که منطقه ای کوهستانی و صعب العبور بود می روند. وقتی وارد روستا می شوند، کسی آنان را بخانه خود دعوت نمی کند. شیخ علی اصغر می گوید: آقا من چند سال درویشی کرده ام، اگر اجازه می دهید من بساط درویشی را پهن کنم؟ آقا موسی می گویند: باشد، مدحی بخوان. شیخ شروع به مدح خواندن که می کند، مردم بیرون می ریزند و جمع می شوند. شیخ هم مدایح امیرالمؤمنین (ع) و ائمه (ع) را می خواند و می گوید: می خواهم اولین نفر چراغ را روشن کند. همه می گویند: ما حاضریم، شما چه می خواهید؟ شیخ می گوید: من از شما چیزی نمی خواهم، من و این آقا سید امشب در این روستا میهمان شما هستیم ما را ببرید واز ما پذیرایی کنید. یکی بلند می شود و می گوید: آقا! بفرمایید خانه ما. شیخ، درویشی را تمام می کند و می روند خانه آن حاجی! میزبان از آن ها پذیرایی خیلی گرمی می کند و احترامشان می نماید. صبح که می شود آقا موسی به شیخ علی اصغر می گویند: این حاجی از ما خوب پذیرایی کرد، یک چیزی به او بده! شیخ علی اصغر می گوید: چی بدهم؟ از روی زمین یا از زیر زمین بهش چیزی بدهم؟ آقا می گوید: نه، همین جا زیر زمین خیلی چیزهاست، چیزی به او بده! حاجی را صدا می زنند، سپس آقا موسی می گویند: با او شرط کن که یک حسینه و یک مسجد بسازد، اینجا حسینه و مسجد ندارد. شیخ علی اصغر رو می کند به صاحب خانه و می گوید: در عوض پذیرایی، یک گنجی به تونشان می دهیم به شرط آنکه یک حسینه و یک مسجد بسیار خوب در این روستا بسازی و بقیه آن هم مال خودت باشد! مرد تعجب می کند که آیا چنین چیزی ممکن است!؟

بالاخره جای گنج را به او نشان می دهد و می گویند: اینجا را بکنی به گنج می رسی! آری! علمای ربانی و عارفان الهی که خدا و محبوب خویش را شناخته اند و هیچ کالایی برایشان برابری با عشق و دوستی او نمی کند، اینگونه بوده اند که می دانستند در زیر زمین و در چند متری خودشان چه خبر است و می توانستند در رفاه و آسایش تام و مدام باشند، اما در عین حال با آن زهد و تقوا زندگی می کردند!

بنابه گفته مرحوم حاج شیخ مجتبی قزوینی (رحمه الله) شیخ علی اصغر پس از دوازده سال، گذرش به آن روستا می افتد و می بیند که یک مسجد بسیار زیبا و یک حسینیه ی عالی آنجا هست، می پرسد: این حسینیه و مسجد را که ساخته است؟ می گویند: یک حاجی اینجا بود، او ساخته است. شیخ می پرسد: آیا زنده است؟ جواب می شنود: خیر! شیخ می گوید:

بچه هایش هستند؟ می گویند: بله! پسرانش زنده هستند. شیخ می گوید: آیا می شود مرا راهنمایی کنید تا پسرش را ببینم؟ آن ها می گویند: بله! و منزل پسرش را به او نشان می دهند. شیخ وارد منزل می شود، و فرزندان حاجی جمع می شوند. شیخ می پرسد: پدر شما از کجا پول آورده که این مسجد و حسینیه را ساخته است؟ آن ها می گویند: درویشی و سیدی دوازده سال قبل به اینجا آمدند و مهمان بابای ما شدند. بابای ما از آن ها پذیرایی کرد، آن ها هم در مقابل، یک گنجی به او نشان دادند و شرط کردند که یک مسجد و حسینیه بسازد. پدر ما هم به قولش عمل کرد! (گلشن ابرار، جمعی از نویسندگان، ج ۳، ۱۳۸۲، ص ۳۳۲)

۴-۶ آثار

فقر اطلاعات پیرامون مرحوم شیخ علی اصغر شکرناپی ناشی از نبود کتب مکتوب از ایشان محسوس است. هر چند در منابع مختلف آمده است که از وی آثار و نوشته هایی پیرامون علوم غریبه باقی مانده است (صمدیهای قزوینی، ۱۳۷۸، ص ۵۷) اما جستجوی نگارندگان برای یافتن چنین منابعی بی نتیجه ماند. طبق بررسی های نگارندگان، آثار و مکتوبات شیخ علی اصغر نزد فرزند وی، باقی بوده است، که متأسفانه از بین رفته و چیزی از آنان باقی نمانده است. نقل است تنها اثر بجا مانده از شیخ، دفترچه یادداشتی از ایشان است که بعد از فوت فرزند شیخ علی اصغر راه دستیابی به آن بر نگارندگان مسدود گشت. محتوای این دفترچه نیز بر ما مستور است. (بررسی میدانی، زمستان ۱۳۹۱)

^۱ علوم غریبه به دانشهایی اطلاق می شود، که موضوع آنها نیرو های فوق طبیعی مکتوم یا اسرار آمیز است. مانند علوم سحر، جفر، تسخیر ارواح، تسخیر جن و علوم خمسه محتجبه. (ماهیار، ۱۳۸۳، ص ۱۱۴)

۴-۶ وفات

این عالم بزرگوار در سال ۱۳۵۷ ق، مصادف با ۱۳۱۶ هـ ش وفات نمود و بنابر وصیت خودش در جوار تربت استاد بزرگوارش مرحوم زرآبادی در صحن امام زاده حسین (ع) قزوین به خاک سپرده شد. (صمدیهای قزوینی، ۱۳۷۸، ص ۵۷). به گزارش استاد محمد رضا حکیمی؛ آیت الله زرآبادی در در غرفه پنجم دست چپ از در شرقی صحن مدفون شده اند و در پایین غرفه یکی از مبرزترین شاگردان حضرت سید موسی زرآبادی در علوم غربیه و فنون خفیه که خود در این علوم و فنون استادی کامل بشمار بوده است نیز به خاک سپرده شده است یعنی مرحوم شیخ علی اصغر شکرناهی که به فاصله نزدیکی پس از فوت استاد [آیت الله زرآبادی] در می گذرد. (حکیمی، ۱۳۷۱، ص ۸۶) از تطبیق تاریخ میلاد و وفات ایشان بر حسب تاریخ شمسی، در می یابیم که ایشان در ۵۹ سالگی دارفانی را وداع گفته اند.

۵- یافته های پژوهشی

نوع تحقیقات	نتیجه تحقیق
بررسی میدانی در روستای شکرناپ	✓ ولادت شیخ علی اصغر
دیدار حضوری با حضرت آیت الله باریک بین	✓ فرزندان شیخ
مصاحبه تلفنی با حجت الاسلام نجفی؛ از روحانیون روستای شکرناپ	✓ استنتاج صبغه مذهبی روستای شکرناپ
مصاحبه غیرساختار یافته شفاهی با مردم روستای شکرناپ	✓ شیخ علی اصغر شکرناهی در کلام بزرگان
دیدار با اعضاء هیئت امنای امامزاده علی (ع) روستای شکرناپ	✓ بررسی افواهی؛ شیخ علی اصغر شکرناهی از دید مردمان روستای شکرناپ
بررسی اسنادی میان منابع مکتوب	✓ آثار
بررسی اسنادی میان منابع مکتوب	✓ معرفی آیت الله زرآبادی و شاگردان وی
	✓ بررسی اسنادی؛ پیرامون شیخ علی اصغر
	✓ آثار شیخ
	✓ وفات شیخ
بررسی و جستجو در منابع اینترنتی	✓ شیخ علی اصغر شکرناهی در کلام بزرگان
	✓ موقعیت باستانشناسی روستای شکرناپ

با حضور در روستای شکرنا ب در حوالی آبیگ قزوین، و انجام بررسی های میدانی پیرامون زادگاه شیخ علی اصغر شکرنا بی در پائیز و زمستان ۱۳۹۱ و دیدار با حضرت آیت الله باریگ بین امام محترم جمعه قزوین، مصاحبه تلفنی با حجت الاسلام والمسلمین محمد یوسف نجفی از بزرگان و روحانیان روستای شکرنا ب به نتایج تحقیق حاضر دست یافتیم. این کار با مصاحبه با مردم روستا و دیدار با اعضای هیئت امنای امامزاده علی^(ع) روستای شکرنا ب انجام یافت. بررسی میدانی با سفر به شهر قزوین در زمستان ۱۳۹۱ برای بازدید مزار مطهر آیت الله زرآبادی و شیخ علی اصغر شکرنا بی تکمیل گشت. بررسی های اسنادی در میان منابع مکتوب شامل پایان نامه ها، کتب، مقالات و مجلات نتایج این تحقیق را همانطور که در جدول فوق نشان می دهد رقم زد. با جستجو در منابع اینترنتی و حاصل شدن نتایجی چند یافته های پژوهشی مقاله حاضر تکمیل گردید.

۶- پیشنهادات

۶-۱ پیشنهادات برای تحقیقات آتی

بررسی آرا و اندیشه های شیخ علی اصغر شکرنا بی در باب مکتب تفکیک: با توجه با اینکه شیخ علی اصغر شکرنا بی از شاگردان ممتاز سید موسی زرآبادی بوده است و همچنین سید موسی زرآبادی از بزرگان مکتب تفکیک بوده اند، به نظر می رسد تحلیل آرا و اندیشه های شیخ می تواند تاثیر به سزایی در تبیین مکتب تفکیک داشته باشد.

۶-۲ پیشنهادات کاربردی

بر اساس بررسی های صورت گرفته، هیچ اثری از سنگ مزار و یا یادمانی از شیخ علی اصغر در استان قزوین، روستای شکرنا ب و یا حتی در مدفن ایشان یعنی امامزاده حسین^(ع) قزوین یافت نشد^۱. پیشنهاد می شود مرمت و بازسازی سنگ مزار شیخ علی اصغر شکرنا بی در امامزاده شاهزاده حسین^(ع) قزوین انجام شود و یا ساخت یادمانی از شیخ علی اصغر شکرنا بی در روستای شکرنا ب با مدیریت اداره اوقاف آبیگ انجام پذیرد. بی مناسبت نیست نامی از این فرد بزرگ بر روی یکی از خیابان های شهر قزوین و یا شهر آبیگ گذاشته شود^۲.

۷- جمع بندی و نتیجه گیری

استان قزوین دارای پیشینه ای قوی در زمینه پرورش بزرگان و علمای علوم دینی است. از جمله یکی از مشاهیر قزوین می توان به آیت الله سید موسی زرآبادی قزوینی اشاره نمود، که شیخ علی اصغر شکرنا بی از شاگردان برجسته ایشان

^۱ نویسنده مسؤل، جهت تکمیل بررسی های میدانی خود به قزوین رفت. پس از کند و کاو و جستجو از خادمین امامزاده حسین^(ع) قزوین، مطلع شد هیچ یک حتی با نام مرحوم شیخ علی اصغر وحدتی شکرنا بی آشنا نیستند! سنگ مزار و یا یادمانی از این عالم در امامزاده حسین^(ع) قزوین نیز وجود نداشت. (بررسی میدانی، زمستان ۱۳۹۱)

^۲ شایان ذکر است، اصلی ترین خیابان روستای شکرنا ب، مزین به نام شیخ علی اصغر شکرنا بی است.

بودند. می توان ادعا نمود شیخ علی اصغر شکرناپی یکی از بزرگان و اعظام دوران خویش و از مفاخر علمی استان قزوین است. یکی از انگیزه های نگارش این مقاله زدودن گرد مهجوریت از چهره و نام بلند شیخ علی اصغر وحدتی شکرناپی بوده است. این مرد بزرگ حتی در مدفن خویش نیز نا شناخته و گمنام چهره در تیره تراب کشیده است. در مقاله ای که از منظران مبارکتان گذشت، سعی شد، تا تمام آنچه که در مورد آقا شیخ علی اصغر وحدتی شکرناپی قابل دستیابی بود را دسته بندی و ارائه نمائیم و برای دستیابی به این مهم هر رهی را پیمودیم و بر هر دری دق باب نمودیم. والله اعلم.

۸- سپاسگزاری

پس از حمد و سپاس خدای تعالی سپاسگزار کسانی هستیم که بی همراهی و همدلی ایشان انجام این پژوهش مقدور نمی بود. از حضرت آیت الله باریک بین نماینده ولی فقیه در استان قزوین و امام محترم جمعه شهر قزوین که افتخار شرفیابی به محضرشان را دادند، حجت الاسلام و المسلمین ارباب مسؤل محترم دفتر امام جمعه قزوین، فرزند آیت الله باریک بین، که همکاری لازم را جهت ملاقات حضوری با آیت الله باریک بین را ترتیب دادند و حجت الاسلام والمسلمین محمد یوسف نجفی روحانی و عالم روستای شکرناپ و جناب آقای فردوسعلی فیضی که صمیمانه همکاری نمودند و تمام عزیزانی که در این زمینه ما را یاری کردند؛ قدردانی نموده و برای ایشان آرزوی توفیق داریم.

منابع و مآخذ

۱. کتاب "زهد مجسم"، شرح حال مختصر از زندگانی حضرت آیه الله العظمی علامه حاج سید موسی زرآبادی قزوینی، رضا صمدیها قزوینی، ناشر؛ سلام، تاریخ نشر: ۷۸/۱۱/۰۴، محل نشر: قزوین، قزوین
۲. کتاب "گلشن ابرار"، خلاصه ای از زندگی اسوه های علم و عمل، جمعی از پژوهشگران حوزه علمیه قم، قم: معروف، ۱۳۸۲، ج ۳
۳. کتاب "دو چوب و یک سنگ" شامل تقریرات مهمه و معانی شامخه، محمدتقی معصومی اشکوری، نشر سایه، ۱۳۸۳.
۴. پایان نامه، شاکری، سهیلا، "اوضاع سیاسی اجتماعی فرهنگی قزوین در سالهای ۹۵۶ تا ۱۰۰۶ هجری"، دانشگاه الزهراء^(س)، ۱۳۸۳
۵. نشریه پیام باستان شناس، مقاله "مطالعه و بررسی آثار و استقرارهای اشکانی کوهپایه های آبیگ"، دکتر ارض اله نجفی، دکتر فرزاد مافی، رضا آخوندی، سال ششم، شماره یازدهم، بهار و تابستان ۱۳۸۸
۶. نشریه علوم دانشگاه تربیت معلم، مقاله "توده نفوذی شکرناپ، بخشی از ماگماتیسیم ترشیری در البرز مرکزی"، کنعانیان علی، حیدری محسن، آسیابانها عباس، جلد ۵، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۴
۷. نشریه حوزه، "سهم حوزه علمیه قزوین در نهضت فقه جعفری"، شهیدی صالحی عبدالحسین، بهمن و اسفند ۱۳۷۳، شماره ۶۶، ص ۱۶۱
۸. ماهنامه کتاب ماه هنر، "چنار خونبار"، رضایی احمد، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۱ - شماره ۴۳ و ۴۴
۹. مجله دروازه بهشت، "بازار و جایگاه اجتماعی آن (بازار قزوین)"، هاشم پور، رحیم، سال ششم، شماره ۱۹، تابستان ۱۳۸۴، مقاله شماره ۱۳۷
۱۰. نشریه حوزه، "عالم ربانی سید موسی زرآبادی"، حکیمی محمد رضا، آذر و دی ۱۳۷۱، شماره ۵۳

۱۱. مجله کیهان فرهنگی، "ویژه مکتب تفکیک"، حکیمی محمد رضا، اسفند ۱۳۷۱، شماره ۹۵

۱۲. مجله اندیشه حوزه، "جایگاه المیزان نسبت به مکتب تفکیک"، مرتضوی علی حیدر، آذر و دی ۱۳۷۸، شماره ۱۹

۱۳. نشریه حوزه، "خرده گیران بر حکمت متعالیه و منتقدان صدرالمتألهین"، مکارم هادی، مرداد و شهریور ۱۳۷۸،

شماره ۹۳

۱۴. نشریه آینه پژوهش، "بازیافته های تنقید بر ملاصدرا"، ذکاوتی قراگزلو علی رضا، مهر و آبان ۱۳۸۱، شماره ۷

۱۵. نشریه پیام زن، "علامه سیدابوالحسن حافظیان و گسترش علم و عرفان و نشر دین اسلام و زبان فارسی در شبه قاره

هند"، سیده قدسیه فیروزه حافظیان، شهریور ۱۳۸۸، شماره ۲۱۰

۱۶. نشریه مبلغان، "فروغ هدایت و پارسایی"، ادهم نژاد محمد تقی، بهمن ۱۳۸۲، شماره ۴۹

۱۷. فصلنامه مطالعات و تحقیقات ادبی، "خاقانی و علوم غریبه"، ماهیار عباس، بهار و تابستان ۱۳۸۳، شماره ۲ او

۱۸. مجله پژوهش، "علم و عقل از دیدگاه مکتب تفکیک"، طوسی محمدحسن، مرداد و شهریور ۱۳۸۳، شماره ۷

۱۹. نشریه کیهان اندیشه، "صدمین سالگرد رحلت حکیم فرزانه میرزا ابوالحسن جلوه"، گلی زواره قمشه ای غلامرضا،

فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۳، شماره ۵۳

۲۰. مجله آینه پژوهش، "مروری بر آثار آیت الله سید عبدالحسین لاری"، هیئت تحریریه مجله، بهمن و اسفند ۱۳۷۶،

شماره ۴۸

۲۱. گفتگو با آیت الله هادی باریک بین، نماینده ولی فقیه در استان قزوین و امام محترم جمعه شهر قزوین، ملاقات

حضور، در دفتر امام جمعه قزوین، به تاریخ ۱۳۹۱/۱۲/۹، ساعت ۱۱/۳۰ ظهر، با حضور حجت الاسلام باریک بین

فرزند آیت الله باریک بین.

۲۲. وب سایت اداره اوقاف و امور خیریه قزوین به نشانی:

<http://qazvin.awqaf.ir/pages/showpage-588.aspx>

۲۳. نقشه باستانشناسی استان قزوین، تهیه شده توسط سازمان میراث فرهنگی و گردشگری با همکاری موسسه باستانشناسی دانشگاه تهران به نشانی:

<http://archaeology.ut.ac.ir/mapguide/myviewer/ghazvin.aspx>

۲۴. بیانات آیت الله باریک بین در مراسم اختتامیه مستند تلویزیونی زندگی علامه آیت الله سید موسی زر آبادی به نقل از وب سایت خبرگزاری مهر، قابل دستیابی به نشانی:

<http://www.mehrnews.com/fa/newsdetail.aspx?NewsID=1443534>

۲۵. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مردم قزوین، در سال ۱۳۸۲، قابل دستیابی در پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری به نشانی:

<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3208>